

Himlaspelet är mer en bygdespel

ESSÄ. I den svenska litteraturhistorierna är Rune Lindström och Himlaspelet osynliga. Christer Åsberg skriver i en essä om orsakerna till denna akademiska oginhet.

I Uppsala för 70 år sen, den 17 oktober 1941, var förväntningarna höga när Himlaspelet av Rune Lindström hade premiär i universitetsaulan. Genrepet inför 1 500 skolungdomar hade gått oroväckande bra, men framför allt hade ryktet gått om den lyckade urpremiären vid V-Dala nations sommaring i Leksand i början av augusti. Där hade studenterna samspelat med skogsarbetare, jordbrukare och montörer från orten. Regissören Gösta Folke skymtade ”en ny väg, en ny folkrörelse genom detta, som kan bli av stor etisk betydelse för vårt lands ungdom”. Himlaspelet var tydligen något mer än studentspex och bygdespel. Uppsalapremiären blev en formidabel succé. Författaren, som också stod för huvudroll och dekor, hissades. Han och regissören lagerkransades. Dalkullor blomsterhyllade de båda kvinnliga rollinnehavarna. Den lokala riksteaterföreningen RPO bjöd på supé med lovtal till upphovsmännen. Allt var som det skulle vara vid en storpremiär på den här tiden.

I publiken satt Dramatenregissören Alf Sjöberg. Han insåg att Himlaspelet kunde slå även i Stockholm, och julen 1941 sattes det upp på Dramaten. ”I två och en kvarts timme sitter publiken fjättrad, ömsom rörd och gripen, ömsom road”, rapporterade Erik Hjalmar Linder i Svenska Morgonbladet. Gästspelet förlängdes, och det blev repris under våren och i julhelgen 1942. Då hade Himlaspelet kommit ut i bokform med Lindströms egna illustrationer, ”ett av de fullödigaste, mest genuint svenska dramatiska arbeten som vår inhemska litteratur på flera år riktats med”, enligt Dagens Nyheter's Oscar Rydqvist. Sverige gick i Himlaspelsyra. Spelet filmades och 1949 började den mer än femtio år långa epoken av friluftsföreställningar i Sammilsdalsgropen i Leksand. Regin förnyades 1995 och en bit in på 2000-talet flyttade man inomhus. I

somras hade Birgit Carlsténs nyuppsättning premiär i ett jättetält invid kyrkallén.

Vad är då hemligheten, varför har Himlaspelet haft en sådan dragningskraft? Det handlar om en ung man, Mats Ersson, som får uppleva att hans älskade Marit avrättas som häxa. Han vill söka upp Gud för att fråga vad han menar med att låta en oskyldig lida. Alltså samma fråga som Job i Gamla testamentet ställer. På vägen luras han av djävulen, Gammel-Jerk, att sätta på sig ett par skor som leder honom vilse. Han kommer till kung Salomos hov, tar del i hans orgiastiska gästbud men får också lyssna till hans klagovisa: "Dina dagar är som gräset." Mats förvandlas till Den Rika Mannen och utvecklas till en brutal och övermodig diktator. På höjden av sin makt möter han Vår Herre som valt en tiggares gestalt och får veta att han måste dö. Så står då Mats Ersson vid himmelrikets port och finner det "lite harmligt" att besvara Vår Herre med sin fråga, han har insett att Gud gör så gott han kan. När han blickar in i himlen ser han den oroliga Marit vänta på honom på fädernetunet. "Du Gud! Jag är hemma!"

Handlingen förs framåt genom tablåer. En kurbitsmålare gör under spelets gång sex tavlor som förebådar handlingen i varje akt. I den nya regin har tablåkaraktären dämpats. Det suggererar en psykologisk utvecklingsgång hos huvudpersonen som dramat inte riktigt håller för. Men nytolkningen gör att spelet ökar i slagkraft, särskilt som musik och dans fått större utrymme liksom också det kvinnliga inslaget. Uppsättningen har alltså förnyats etappvis, en nödvändig förutsättning för Himlaspelets fortlevnad. Det kan med fördel framföras också på andra sätt. Nils Gustafsson, kyrkoherden som länge spelade Vår Herre, gjorde välbesökta uppläsningsturnéer. Michael Meschke hade med stor framgång Himlaspelet som invigningsprogram på Marionetteatern 1958.

Vid nypremiären i juli i år hördes stilsamma reservationer från de äldre i publiken, de som sett många föreställningar allt sedan 1941, medan nybörjarna var entusiastiska. Man kan tyda kritiken till det bästa: urversionen har gjort så starkt intryck att även välmotiverade förändringar ogillas. Det är som med en ny bibelöversättning. Och på tal om sådant, Rune Lindström, som ogillade 1917 års översättning, gjorde 1946 en fri översättning av Höga visan. Där går man ut i "hagarna", där ilar gaseller i

”backarna”, den älskade vandrar ”på slanka ben” och en ängslig duva trycker i ”ett bergsklyft”. Nyanser och färgklickar som närmar den bibliska världen till den dalska.

Rune Lindström brukar kallas teolog. Det är riktigt att han var teol stud vid Uppsala universitet när han vintern 1941 skrev spelet i ett tornrum på Norrbyska studenthemmet vid S:t Johannesgatan. Han hade hunnit igenom Gamla testamentet, men inte längre, precis som teologen Eriksson i hans Uppsaladeckare Döden tar studenten, som har en frisk lokalfärg och originell upplösning. Eriksson använder Höga visan när han försöker kurtisera tvåflickan i rakstugan vid Drottninggatan 8. Salongen är ännu i bruk. Men i grund och botten var Rune Lindström folklivsforskare. Det visade sig senare i två inkännande folklivsskildringar om fäbodliv och järnbruksliv. Uppteckningar under långa cykelturer inför trebetygsuppsatsen Tro och övertro i Bergslagen och Dalarna gav honom stoff till spelet. Han var intresserad av vanligt folks trosföreställningar i kontrast till de prästerliga predikningarna. Att Himlaspelets djävul framstår som ”en misslyckad figur” är mera Leksand än Luther. Gustav Cassel skrev efter Dramatenpremiären att Himlaspelet var så typiskt för leksingarnas lynne att det inte kunde ha uppstått ens i Rättvik eller Mora.

Dramat har kristen grundsyn, men inte på det rättroget kyrkliga eller dogmatiskt genomtänkta viset. Gudstron är osofistikerad och ljus. Den Nådens ordning som förkunnas är varken ortodox eller pietistisk. Kristus står inte på rollistan, någon syndaånger är det inte tal om, trots att Mats noga taget slutar sin livsväg som en cynisk Hitlerfigur. Det är lätt att hålla med V-Dalass inspektör H S Nyberg, som efter urpremiären tyckte att Mats Ersson slapp för billigt undan. Dåvarande chefen för Stora-koncernen, Bo Berggren, själv dalkarl, sammanfattade i programbladet 1990 på ett utmärkt sätt varför dramat slog och kunde bevara sin dragningskraft: ”Det fanns grogrund för budskap om den stora världens ondska, i vilken det är lätt att gå vilse. Förankringen i en tro, tryggheten i en tillhörighet blev balanserande behov.” Man kommer tillbaka år efter år ”för att följa Mats Ersson på hans vandring, återuppleva hans tvivel, hans hopp och förlösning.”

I de stora svenska litteraturhistorierna nämns inte Himlaspelet eller

Rune Lindström med ett enda ord. Lika tyst är det i Dramatens båda jubileumsvolymer 1986 och i förre Dramatenchefen Lars Löfgrens Svensk teater, 2003, trots att Himlaspelet under två säsonger var Dramatens stora publikmagnet. I Ny svensk teaterhistoria, 2007, ägnas Himlaspelet en halvsida i avsnittet "Platsens sceniska magi". Gropen i Leksand blir alltså huvudsaken. Ändå har ju Rune Lindström förutom Himlaspelet och ett par andra Dalaspel och bibliska balettlibretton berikat svensk scen-, film-, vis-, dikt- och bildkonst på många sätt. Han arbetade i filmindustrin och som skådespelare, han illustrerade kvalificerade bokverk. Man kan undra vad den akademiska oginheten beror på. Kanske på att Rune Lindström kometlikt dök upp från det kulturella kretsloppets periferi, kanske på att Himlaspelet är folkligt, naivt och religiöst, något som kunde störa kritiker vid seklets mitt. Även Ingmar Bergman sågs i början över axeln av liknande skäl.

Till råga på allt var Rune Lindström irriterande mångsidig. På Södra latin, där han tog studenten, vann han första pris i litteratur, konst, musik och deklamation. "Han var gudabenådad som diktare, tecknare, målare, skådespelare, talare, berättare och musikanter", skrev Gösta Folke i sin minnesruna vid Lindströms bortgång 1973. Han skrev Visa vid midsommartid och Balladen om Joe Hill, men också Te dans mä karlstatösera. Han illustrerade allt från Kaj Munks Jesu liknelser till Vikabröds omslagspapper. Dessutom: Himlaspelet luktade Karlfeldt lång väg, och Karlfeldt blev under efterkrigstiden en symbol för det provinsialt bakåtblickande som stod i vägen för det moderna projektet. Naturligtvis var det omöjligt för en litteraturintresserad gymnasist född 1916 att undvika Karlfeldts inflytande. Som artonåring försåg Rune Lindström prästgårdens bagarstuga hemma i Västanfors med väggmålningar som illustrerade Karlfeldts Dalmålningar på rim. Redan som fjortonåring hade han skrivit en mogen skoluppsats om dalaskalden. Hans sammanfattning av föregångarens poesi är som ett recept på Himlaspelet: "en originell poetisk värld, strålande och färgrik, trolsk och fantastisk, men på samma gång tryggt förankrad i verkligheten. Han var en nydanare med ett uttryckssätt där humor, vemod och patos skifta."

I Himlaspelet finns många verbala och rytmiska ekon från Karlfeldtdikter som Den rike ynglingen, Den drömmande systemen och

Sjukdom. Likaså från I Krabban, med dess för båda poeterna gemensamma referenser till Bondepraktikan. Spelets kurbitsmålare är stigen ur Karlfeldts diktning, bibelanspelningar och arkaiserande ordvändningar har de gemensamt. Lika känslig som Karlfeldt var när någon påpekade likheter med Fröding, lika sårad blev Lindström när man hänvisade till Karlfeldt. ”Jag har inte roat mig med att göra en pastisch på Karlfeldt”, fräser han i en intervju inför Dramatenpremiären. Och det märkliga är ju inte att Rune Lindström utnyttjar material som hans store landsman visat vara poetiskt fruktbart utan att han hanterar detta stoff på ett helt personligt och originellt vis. Detsamma gäller andra tänkbara litterära förebilder som Det gamla spelet om Envar, Kristens resa, som Lindström illustrerade då han skrev sitt spel, och Marc Conellys Guds gröna ängar, ett slags himlaspel i sydstatsmiljö som gick på Dramaten under visst rabalder 1932. Kanske kände han till Svenska Balettens framgångar i Paris på 1920-talet med Alfvéns Midsommarvaka och Atterbergs De fåvitska jungfrurna, inspirerade av dalmålningar.

Kometer dyker hastigt upp och försvinner långsamt med ett avtagande sken. Så blev det tyvärr också för Rune Lindström, som aldrig kunde leva upp till sina första framgångsår och trots många solida och fortsatt originella insatser på flera konstnärliga fält gick bort som levnadsnött 57-åring. Vi får hoppas att döden blev den fäbodvandring hem som hans sagesman Knis Karl i Leksand föreställde sig när han gav Rune det första uppslaget till Ett spel om en väg som till Himla bär: ”Ä blir föll te gå te nå långväga bu’ar.” För 70 år sedan gjorde Rune Lindströms Himlaspelet dundersuccé vid premiären i Uppsala. Senast i somras gjordes den i nyuppsättning. Vad är förklaringen till Himlaspelets dragningskraft? Ett av svaren är den ljusa enkla gudstron, skriver Christer Åsberg. Gud gör så gott han kan.

Christer Åsberg är professor och tidigare huvudsekreterare i Bibelkommissionen i UNT, 2011